

NİTQİN ONTEGENETİK İNKİŞAFINDA RABİTƏLİ NİTQİN ROLU (tezislər)

Açar sözlər: nitq, ontogenez, rəbitəli nitq, dialoji nitq, monoloji nitq, nitqin inkişafı, sosial mühit, sosial funksiya, həyatın ilk ili

Key words: speech, ontogenesis, communication speech, dialogic speech, monologue speech, speech development, social environment, social function, the first year of life

Ключевые слова: речь, онтогенез, коммуникативная речь, диалогическая речь, монологическая речь, развитие речи, социальная среда, социальная функция, первый год жизни

Əgər biz “Ontogenez” anlayışını daha dar çərçivədə gözdən keçirəriksə görərik ki, ondan ilk səsin yaranmasından başlamış geniş kontekstli nitqin yaranmasına qədər olan dövrü göstərmək üçün istifadə olunur.

Nitqin “Ontogenez” inkişafı dedikdə insanın nitqinin formalaşdığı bütün dövr, onun nitqinin ilk inkişaf anından etibarən mükəmməlləşmə səviyyəsinə qədər, yəni ana dilinin tam şəkildə ünsiyyət və təfəkkür vasitəsinə çevrildiyi dövr nəzərdə tutulur.

Nitq inkişafının qanunauyğunluqları haqqında biliklər imkan verir ki, bu prosesdə yayınmaları vaxtında və düzgün şəkildə qiymətləndirə bilək, nitq patologiyalarının aşılması üçün korreksion-tərbiyə işini elmi şəkildə qura bilək.

Tədqiqatçılar uşağın nitqinin inkişafını müxtəlif sayda mərhələlərə bölmüş və müxtəlif cür də adlandırmışlar. A.N.Leontyev nitqin yaranmasının dörd mərhələsini müəyyənləşdirir:

1-ci hazırlıq - bir yaşa qədər;

2-ci məktəbəqədər əvvəlki dövr – dilin mənimsənilməsinin başlanğıc dövrü;

3-cü məktəbəqədər dövr altı yaşa qədər;

4-cü məktəb dövrü

D.B. Elkoninə (1958) görə uşağın nitq inkişafına kömək edir:

1. Uşaq yeni hadisələrin, obyektlərin və hərəkətlərin əlamətlərinə cavab verəndə lüğət zənginləşir.

2. Böyüklərin nitqi və uşaqlarla olan ünsiyyəti.

3. Uşağın böyüdüüyü sosial mühit.

D.B.Elkonin uşaqların əqli inkişafını 3 dövrə ayırmışdır:

1. Erkən uşaqlıq dövrü (0-3 yaş)

2. Uşaqlıq dövrü (3-11 yaş)

3. Yeniyetməlik dövrü (12-17 yaş)

Uşaq tərəfindən ana dilinin mənimsənilməsi müəyyən ardıcılıqla və sinir-əzələ aparatının yetişməsi ilə baş verir. Yaşam dövrünün ilk aylarında uşaqda eşitmə, görmə və hərəkəti – kinetik analizatorlar intensiv inkişaf edir. Sübut olunmuşdur ki, sensor inkişaf prosesi, yəni nitqin qavrayışı zamanı, hərəkəti impulsların iştirakı ilə həyata keçirilir. Hərəkətin inkişafı, yəni kiçik ümumi motorikanın, artikulyasiya aparatının inkişafı uşağın danışmağa başlamasına stimulyasiya amili kimi baxılır.

Uşağın artikulyator aparatı anotomik cəhətdən inkişaf etsədə nitqin ayrı-ayrı səslərini tələffüz etməsi üçün o uzun hazırlıq dövrü keçir. İlk səslər daxili və qıcıqlandırıcılara xarici göstərilən reaksiyalardır- qışqırıqlardır. İlk dövr uşağın bir yaşına, ilk sözlərin yaranmasına qədər davam edir.

Bir yaşdan üç yaşa qədər ki dövrdə nitqdə uzlaşma elementləri əmələ gəlir, cümlələrdə sözlər qarşılıqlı təbəçiliyə keçir. Praktiki cəhətcə isimlərin tək və cəm formalarından, felin zamanlarından şəxs formalarından və bəzi hal şəkilçilərindən istifadə olunur. Rəbitəli nitqin inkişafı müxtəlif aspektlərdə bir çox pedaqoqlar (K.D.Uşinski, E.İ.Tixeyeva, E.A.Flerina), psixoloqlar (L.S.Viqotski, A.A.Leontyev, D.B.Elkonin), loqopedlər (T.B.Filiçeva, T.A.Tkaçenko) tərəfindən öyrənilmişdir.

Rəbitəli nitq ardıcıl, sistematiik geniş ifadə xarakteri daşıyır və iki formada həyata keçirilir. Nitq patologiyası olmayan uşaqlarda rəbitəli nitqin inkişafı tədricən təfəkkürün, fəaliyyətin və ünsiyyətin inkişafı ilə baş verir.

Rəbitəli nitq inkişafı dedikdə, birinci növbədə, uşağın öz fikrini səlis, aydın, ardıcıl, yığcam və təsirli şəkildə ifadə etməsi nəzərdə tutulur. Uşaq gərək əvvəlcə ifadə edəcəyi fikri yaxşı mənimsəsin, sonra isə onu

dil cəhətdən doğru ifadə edə bilsin. Demək, rəbitəli nitq hər bir məzmunun özünəməvafiq forma ilə ifadə edilməsindən ibarətdir.

Beləliklə, rəbitəli nitqin inkişafı mürəkkəb və müxtəlifönlü prosesdir. Uşaqlar dilin leksik-qrammatik quruluşuna, sözdəyişmələrinə, söz yaradılmasına, səslərin tələffüzünə və heca quruluşuna dərhal yiyələnirlər. Bəziləri yazı işarələrini daha tez, bəziləri isə daha sonra mənimsəyirlər.

Ümumiyyətlə, linqvistik qabiliyyətin ontogenezi mürəkkəb qarşılıqlı təsir olub, bir tərəfdən böyüklər və uşaq arasındakı ünsiyyət prosesini, digər tərəfdən, əşyavi və idraki fəaliyyətin inkişafı prosesi təşkil edir.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynova N.T., Rüstəmov L.H. – “Xüsusi pedaqogika.” B.,2006.
2. Qasımov S.Ə., Tılıbov Y. – Anomal uşaqların əlahiddə pedaqogikanın əsasları. B.2000.
3. Qasımov S.Ə., “Xüsusi məktəblərdə anomal uşaqların nitq inkişafı” Bakı, 1999
4. Гиабалина З.П. Первый год - самый трудный. М, 1990. – с. 94.
5. Кольцова М. М. Ребенок учится говорить. М., «Сов. Россия», 1973. –160 с.

Rəyçi: p.f.d. S.R.Aslanova